

КОЛПАКОВ В. К.,доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного
і адміністративного права*(Запорізький національний університет)*

УДК 130.1:340.115:342.9(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.16>**ЗАСТОСУВАННЯ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОГО МЕТОДУ
В АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ**

Основна гіпотеза дослідження полягає у стимуляція науковців до застосування у галузевих правових дослідженнях феноменологічного методу, як перспективного засобу отримання нових знань.

Відповідно до цього наміру, у композиції статті представлені логічно пов'язані між собою: а) класична феноменологічна теорія Е. Гуссерля; б) постфеноменологічні концепції Б. Вальденфельса, М. Генрі, А-Т. Тименецької, А. А. Белло та інших; в) феноменологічні рефлексії представників української галузевої юриспруденції; г) приклад феноменологічного аналізу одного із сегментів адміністративно-деліктного права; д) авторська юридично-галузева інтерпретація концепту "феномен".

Автор розраховує на зацікавлене обговорення свого бачення: по-перше, на зміст феноменологічних розвідок в галузевій юриспруденції, зокрема в адміністративно-правових дослідженнях; по-друге, на розуміння концептів "феномен", "феноменологія" і "феноменологічний метод", як у класичній феноменології Е. Гуссерля, так і у постфеноменологічних концепціях сучасності; по-третє, на пропозиції щодо їх інтерпретацій в українському адміністративному праві.

Позиція автора походить від тлумачення феноменології права, насамперед, як на дослідницькій методології яка, по-перше, базується на гуссерлівських прийомах епохи, безумовності, інтенціональності, по-друге, віталізована постфеноменологічною концепцією щодо права вченого на інтерпретації у парадигмі власних досліджень.

Зосереджується увага на тому, що прояв феноменологічних тенденцій а адміністративному праві корелюється з екстраполяцією ідей феноменологічної школи права на галузеву юриспруденцію і визнанням її представниками ефективності феноменології як дослідницького методу.

Представлені розвідки феноменологічної методології у постфеноменологічному вимірі, дозволили інтерпретувати розуміння феномену у галузевій юриспруденції концептом з двоєдиним змістом, у якому системно поєднані істина факту і істина розуму.

На їх основі сформульовано судження, за яким галузева постфеноменологія (зокрема, адміністративно-правова) зумовила кореляції концепту "юридичний факт" з онтологічною стороною феномену, а гуссерлівський класичний феномен (відбиток факту у свідомості) з гносеологічною стороною феномену, який окреслено нормативними засобами (наприклад, склад діяння).

На практичному прикладі (аналіз статті 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення) продемонстровано особливості феноменологічного аналізу концептів галузевої юриспруденції.

Автор не претендує на аналіз феноменологічної проєкції щодо усіх сегментів галузевої юриспруденції. Мета дослідження обмежена адміністративно-правовим контуром на просторі соціально-публічних реалій.

Ключові слова: адміністративне право, гносеологія, Гуссерль, онтологія, феномен, феноменологічна школа права, феноменологічний метод, феноменологія.

Kolpakov V. K. Application of the phenomenological method in administrative and legal research

The main hypothesis of the study is to stimulate scholars to apply the phenomenological method in legal research as a promising means of obtaining new knowledge.

To this end, the article is structured to present in a logical connection: a) the classical phenomenological theory of E. Husserl; b) post-phenomenological concepts of B. Waldenfels, M. Henry, A. T. Tymenetska, A. A. Bello and others; c) phenomenological reflections of representatives of Ukrainian sectoral jurisprudence; d) an example of phenomenological analysis of one of the segments of administrative tort law; e) the author's legal and sectoral interpretation of the concept of "phenomenon".

The author looks forward to an interested discussion of his vision: first, on the content of phenomenological research in sectoral jurisprudence, in particular, in administrative and legal research; secondly, on the understanding of the concepts of "phenomenon", "phenomenology" and "phenomenological method", both in the classical phenomenology of E. Husserl and in the post-Husserl's classical phenomenology and in the post-phenomenological concepts of our time; thirdly, on the proposals for their interpretation in Ukrainian administrative law.

The author's position is based on the interpretation of the phenomenology of law, first of all, as a research methodology based, firstly, on Husserl's techniques of epistemology, unconditionality, and intentionality, and secondly, on the post-phenomenological concept of the scientist's right to interpretation in the paradigm of his or her own research.

Attention is focused on the fact that the manifestation of phenomenological trends in administrative law is correlated with the extrapolation of the ideas of the phenomenological school of law to branch jurisprudence and the recognition by its representatives of the effectiveness of phenomenology as a research method.

The article presents the research of phenomenological methodology in the post-phenomenological dimension, which allowed to interpret the understanding of the phenomenon in the branch jurisprudence as a concept with a dual content, which systematically combines the truth of fact and the truth of reason.

Based on them, a judgment was formulated according to which branch postphenomenology (in particular, administrative-legal) determined the correlation of the concept of "legal fact" with the ontological side of the phenomenon, and the Husserlian classical phenomenon (imprint of the fact in the mind) with the epistemological side of the phenomenon, which is outlined by normative means (for example composition of the action).

Using a practical example (analysis of Article 9 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses), the author demonstrates the peculiarities of phenomenological analysis of the concepts of sectoral jurisprudence.

The author does not pretend to analyze the phenomenological projection in relation to all segments of sectoral jurisprudence. The purpose of the study is limited to the administrative and legal contour in the space of social and public realities.

Key words: administrative law, epistemology, Husserl, ontology, phenomenon, phenomenological school of law, phenomenological method, phenomenology.

Вступ. Проблематика статті є іманентною частиною дискурсу щодо застосування в галузевій юриспруденції дослідницької методології генетично пов'язаної з класичними феноменологічними постулатами і постфеноменологічними концепціями, що базуються на визнанні за вченим природного права на інтерпретації у контурі власних досліджень.

У рамках даної статті проаналізовано роботи українських дослідників, які позиціонувались авторами внеском у феноменологічний кластер українського адміністративного права. Це насамперед праці О. І. Остапенко «Адміністративна деліктологія: соціально-правовий феномен і проблеми розвитку» (1995), В. Б. Авер'янова «Концептуальні засади реформування українського адміністративного права» (1999), О. В. Кузьменко і О. Г. Стрельченко «Феномен адміністративно-правового заохочення» (2010), Т. О. Коломоєць і А. В. Столітнього «Феномен адміністративного затримання як заходу адміністративного припинення» (2012), Є. В. Петрова «Феноменологія адміністративно-господарського права України» (2012) та інші.

Методологічні засади дослідження базуються на аналізі здобутків провідних зарубіжних феноменологів, які сконцентровані у публікаціях: А. Rapp «Wearable technologies as extensions: a postphenomenological framework and its design implications» (2023); В. Boer, Н. Molder, Р. Verbeek «Understanding science-in-the-making by letting scientific instruments speak: From semiotics to postphenomenology» (2021); А. А. Bello «Ontology and phenomenology» (2010); Б. Вальденфельса «Вступ до феноменології» (2002); S. Adams «Introduction to postphenomenology» (2007); А.-Т. Тумієнєка «Introduction: Phenomenology as the inspirational force of our times» (2002); В. Е. Reis «Thomas Ogden's phenomenological turn» (1999) та інших.

Саме з їх праць випливають концепції феноменологічного повороту; інтерпретаційних рамок; зняття протиріч між юснатуралізмом та позитивізмом за допомогою феноменологічного методу; феноменології як сполучної ланки між свідомістю та життям; оновлене розумінні гуссерлівських процедур «епохе», принципів безумовності та інтенціональності.

Нажаль, у працях вітчизняних адміністративістів західна феноменологічна школа права не знайшла адекватного відбитку. В результаті важливі аспекти повороту від класичної феноменології до сучасної постфеноменології, включаючи феноменологічні рефлексії в праві, залишилися на периферії дослідницьких інтересів.

З огляду на зазначене, дифузійнізм феноменологічного методу в доктрину адміністративного права, а через неї у його галузеві сегменти, являє собою один з векторів щодо набуття цією галуззю ознак права юридичних смислів[1].

Постановка завдання. Мета дослідження полягає, по-перше, у отриманні нових знань про феноменологічні смисли у галузевій юриспруденції, зокрема в сфері адміністративного права; по-друге, розкритті перспективності використання феноменологічного методу у науковому забезпеченні практики регулювання суспільних відносин; по-третє, у стимуляції представників адміністративно-правової науки до застосування у дослідженнях феноменологічного методу, як перспективного засобу отримання нових знань.

Результати дослідження. Окремою науковою гілкою феноменологія постає на початку ХХ століття. З цього приводу сучасний німецький філософ-феноменолог Б. Вальденфельс зазначає, що час заснування феноменології припадає на 1887-1901 роки, коли дослідження Гуссерля (а також його послідовників М. Гайдеггера, Ж. П. Сартра, М. Мерло-Понти та інших) розвивають її поняття до центрального визначення філософії [2, с. 11].

За вченням Е. Гуссерля «феномен» це відбиток об'єктивно існуючого явища у свідомості людини. Це фрагменти (образи) матеріальної дійсності (річ, подія, об'єкт, факт, процес, властивість), ідентифікатори яких: а) систематизовані свідомістю і б) зафіксовані у свідомості. Виходячи з цих положень Е. Гуссерль формулює сентенцію: феномени існують лише в суб'єктах (іншими словами у свідомості)

Унікальність гуссерлівського розуміння феноменологічного дослідження (феноменологічного методу) полягає у домінантному використанні дослідником процедури «епохе», принципів безумовності та інтенціональності (від лат. *intentio* прагнення). У трактовці Е. Гуссерля сукупність цих засобів дозволяє представити предмет дослідження позбавленим

будь-яких попередніх уявлень і суджень про його властивості, крім тих, що відбиті у свідомості. Іншими словами привести його до стану феномена.

Свою концепцію феноменологічного методу Е. Гуссерль розповсюджував на різні види наукових знань: від літературознавства і історії до психіатрії і точних природничих дисциплін. Ексклюзивність його поглядів виявилась привабливою для багатьох його сучасників. В результаті виник специфічний рух прихильників гуссерлівських ідей, які консолідувались у наукових пошуках і збагатили первинні феноменологічні смисли.

Еволюція класичної феноменології дозволила сучасним дослідникам заявити про народження «постфеноменології» [3, с. 3] та її вихід за контур суто філософської теорії [4, с. 80]. Аналіз їх здобутків приводить до думки, що феноменологізація динаміки науково-технічного процесу виконує функцію сполучної ланки між свідомістю та життям. На наш погляд, саме це і є причиною її надзвичайної популярності як сучасної дослідницької стратегії.

У руслі загальних тенденцій відбулася екстраполяція філософської феноменології на правову сферу. Следством цього стало виникнення феноменологічної школи права. У цій площині гуссерлівські ідеї витлумачували Адольф Рейнах, Сімона Гойяр-Фабр, Пауль Амселек та інші.

Опрацювання розмислів представників феноменологічної школи права виводить на судження, що ціннісним орієнтиром юридичної феноменології є зняття протиріч між юснатуралізмом та позитивізмом за допомогою феноменологічного методу.

Акцентовані маркери щодо застосування феноменологічного методу на українському адміністративному просторі з'являються у наукових публікаціях наприкінці ХХ – початку ХХІ століття. Це, наприклад, праці Остапенка О. І. «Адміністративна деліктологія: соціально-правовий феномен і проблеми розвитку» (1995), Ляшенко В. М. «Європейське право як феномен духовно-практичного освоєння світу» (1999), Колпакова В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен (2004), Баймуратова М. О. Феноменологія місцевого самоврядування: синергізм національного та міжнародного правопорядків (2009) та інших.

Характерна риса феноменологізації української юриспруденції це незначний відсоток досліджень галузевого рівня у порівнянні з увагою авторів до предметної площини філософії і теорії права. На наш погляд ця диспропорція обумовлена тим, що саме галузеві дослідження найбільш надійно вмонтовані у юридичну практику, відповідним чином конкретизовані, характеризуються багатогранністю і не мають простих кореляцій з загально-філософськими константами.

Якщо проаналізувати змістовність згаданих вище (та інших) публікацій виявиться, по-перше, що автори далеко не завжди акцентують увагу читача на «прив'язках» до феноменологічного методу, по-друге, що їм бракує ретельного роз'яснення своєї позиції щодо розуміння категорій «феномен», «феноменологія» і «феноменологічний метод». За правило, вони обмежуються вказівкою на тотожність (або смислову близькість) понять «феномен» і «явище».

Можливо одним з перших українських правників до аналізу безпосередньо феноменологічного потенціалу адміністративного права звернувся В. Б. Авер'янов. Так, при дослідженні концептуальних засад його реформування, він визначає цю юридичну галузь внутрішньоструктурним феноменом в системі українського права. Достатніми підставами для такої характеристики В. Б. Авер'янов вважає наявність у неї таких властивостей, як унікальні предмет і метода регулювання.

Зазначимо, що з моменту публікації роботи В. Б. Авер'янова минуло 25 років і в адміністративному праві з'явилися нові розмисли щодо феноменологізації як галузі в цілому, так і її складових. Поява нових точок зору, дискусій, полемік і аргументацій щодо альтернативних позицій є не лише природньою ситуацією для процесу наукового пошуку, а й іманентною властивістю його еволюції. З огляду на це, будь-які надбання як мінімум мають ознаки некоректності, коли залишають за межами уваги дослідницькі здобутки фундаторів оновлення українського адміністративного права.

У якості ілюстративного прикладу торкнемося монографії Л. О. Золотухіної «Феномен публічного інтересу як категорії адміністративного права». Можна сказати, що у цілком цікавому і актуальному дослідженні, кореляційні зв'язки з феноменологією (чи феноменологічним

методом) не помітні. На сторінках монографії неодноразово згадується про феномен адміністративного права та сукупності феноменів у його структурі. Але, що розуміється у тому чи іншому випадку під феноменом; чому ті чи інші адміністративно-правові компоненти є феноменами, а не категоріями, кластерами, концептами чи поняттями; у чому феноменальність публічного інтересу як категорії адміністративного права (ця конструкція винесена у назву монографії); як здійснена екстракція (згадаємо гуссерлівські «епохе», «принцип безумовності», «інтенціональність») публічного інтересу й інших адміністративно-правових локацій, позначених феноменами, залишаються питанням без виразної відповіді.

Ще раз зазначимо, що наведений аналіз є ілюстративним прикладом і не претендує на експертну оцінку. Тим більш, що схожі недосконалості можна знайти і в інших роботах, які позиціонують свої зв'язки з поняттями «феномен», «феноменологія» і «феноменологічний метод».

На наш погляд, такі вразливості досліджень не дозволяють: а) однозначно сприймати їх феноменологічними і б) безапеляційно визнавати засобом отримання нових знань феноменологічний метод.

У той же час, при бажанні їх можна розсортувати за різними концепціям від феноменів І. Ламберта до пост-феноменології Мішеля Генрі, включаючи сучасні інтерпретації з цієї проблематики у дослідженнях R. Kühn, [5] A. Jani [6] та інших.

З цього приводу виникають як мінімум два питання: 1) який сенс застосування у галузевих правових дослідженнях феноменологічного методу; 2) наскільки актуально для сучасного українського права віддзеркалення у таких працях спадщини фундаторів феноменології.

Відповідь на перше питання базується на понятті феноменології. Феноменологія фокусується на вивченні того, як явища (речі) постають у свідомості. Витки такого вивчення буття явищ (речей) у відчуттях. Опис відчуттів це результат їх аналізу свідомістю. Існування явищ (речей) у бутті є істиною факту. Існування явищ (речей) у свідомості це істина розуму. Звідси і феноменом є те, що існує у свідомості (істина розуму) при обумовленості такого існування буттям (істиною факту).

У цій конструкції предметом феноменологічного аналізу буде: а) нерозривність існування істини розуму з істиною факту; б) їх взаємна незводність, адже зафіксувати у свідомості всі властивості явищ (речей) неможливо. Свідомість фіксує найбільш значущі і найважливіші їх характеристики. Таким чином, істина факту відбиває онтологічні (апостеріорні) знання про явища (речі). Істина розуму відбиває гносеологічні (апріорні) знання про явища (речі).

Значення вищенаведених суджень, як методологічних прийомів феноменологічного аналізу у галузевих дослідженнях, доречно продемонструвати на конкретному прикладі.

Концепт феноменології значною мірою формується на онтологічних та гносеологічних знаннях про предмет дослідження. Співвідношення та пропорції онтологічного та гносеологічного в тому чи іншому феномені пояснюють особливості його об'єктивізації у правовій реальності. З цього вихідного положення розпочнемо феноменологічний аналіз поняття адміністративного проступку (правопорушення) в адміністративно-деліктному законодавстві України.

Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі КУпАП), у статті 9 визнає проступком: а) протиправне та винне діяння; б) яке зазіхає громадський порядок, власність, права і свободи громадян, встановлений порядок управління; в) за яке законом передбачено адміністративну відповідальність. Цей перелік ознак сформульований виходячи з фактів, які детерміновані з досвіду і спираються досвід. Це апостеріорні ознаки, що відображають онтологічні знання про проступок (істина факту). Чи достатньо цих ознак для кваліфікації діяння адміністративним проступком? Виявляється, що недостатньо. Встановлені і об'єктивно зафіксовані вони лише відтворюють зовнішній, загальнодоступний, інтуїтивно зрозумілий «образ» адміністративного проступку.

Цей «образ» трансформується в адміністративний проступок (у його юридичному розумінні) в процесі їх дослідження та на підставі отриманих результатів. Дослідницькі операції з апостеріорними ознаками (онтологічними знаннями) генерують нові апріорні ознаки (гносеологічні знання), що характеризують проступок.

Системна сукупність гносеологічних знань про проступок (істина розуму) утворює феномен, який отримав назву «склад адміністративного проступку». Цей термін та поняття зафіксовані у статті 247 КУпАП.

Склад (юридичний склад адміністративного проступку) це теоретична (змістовна) абстракція, ідеалізована сукупність характеристик, ознак, властивостей якими адміністративні проступки детермінуються в правовій реальності як самобутні юридичні факти.

Таким чином, ознаки складу це ознаки, які визначилися в результаті дослідження властивостей проступку, як мають практичне значення для висновків про ступінь та характер його кореляції з нормами закону. Вони: а) апіорні і абстрактні; б) є наслідком наукового осмислення емпіричних параметрів проступку; в) знання про них утворюють смислову конструкцію (ідеалізований об'єкт) проступку, яка є засобом пізнання реальних (онтологічних) фактів, подій, обставин. Звідси висновок: склад і його компоненти, а також знання них, утворюють гносеологічний (чи епістемологічний) сегмент феномена «адміністративний проступок».

Ця парадигма феноменологічного дослідження цілком підходить для розуміння технологічної схеми, або феноменологічного методу отримання нових знань у різних сегментах галузевої юриспруденції [7].

Відповідь на друге питання впливає з історичної логіки детермінації феноменологічних знань. Адже, поняття феномена, феноменології і феноменологічного методу по різному трактували у своїх роботах І. Кант, Г. Гегель, Е. Гуссерль, М. Гайдеггер, Ж.-П. Сартр, М. Мерло-Понти, Б. Вальденфельс та інші.

Звернемо увагу на те, що Б. Вальденфельс позитивно ставиться до численних різновидів феноменології, які демонструють різноманітність наукових позицій і детермінують їх вихідні точки.

Принципову тезу з цього приводу сформулювала Анна-Тереза Тименецька (засновниця Всесвітнього Феноменологічного Інституту). За її баченням, феноменологія протягом останнього століття набула різноманітних значень (окрім введених в обіг її фундаторами). Вона стала домінантою безлічі ідей, теорій, концепцій, які мають у своїх назвах відповідні терміни і законно визнаються феноменологічними (постфеноменологічними), а дослідники, які так чи інакше, більш чи менш безпосередньо просувають феноменологію у порядок денний є справжніми прихильниками філософії Едмунда Гуссерля [8, с. 7].

Окрема ніша феноменологічних (та постфеноменологічних) досліджень заповнена концептами «феноменологічного повороту» [9, с. 371] та його важною ознакою – природнім правом дослідника на інтерпретації у контурі таких досліджень. З метою окреслення асиметричних відносин між «інтерпретатором» та «інтерпретованим» вводяться поняття «інтерпретаційна рамка ученого», «конституїтивність інтерпретаційної суб'єктності дослідника» [10, с. 399] та їм подібні.

У розвиток наведеного виникають підстави, по-перше, визнати справедливим судження, що феноменологія не створює догматів. Вона заохочує дослідницький плюралізм за умови збереження свого генетичного ядра (інтенціональність, епохе, принцип безумовності). У розвиток цього доречно навести спостереження А. А. Белло (директорка Італійського центру феноменологічних досліджень), за яким після «феноменологічного повороту» у класичній феноменологічній парадигмі Е. Гуссерль залишається фактично на самоті [11, с. 289].

По-друге, запропонувати юридично-галузеву інтерпретацію концепту «феномен». На нашу думку, в адміністративно-правовому кластері категорія «феномен» має двоєдиний зміст: а) істина факту і б) істина розуму. Істина факту в юриспруденції позиціонується як «юридичний факт» і є онтологічною стороною феномена. Істина розуму позиціонується як відбиток факту у свідомості, який окреслено нормативними засобами (наприклад, склад діяння) і є гносеологічною стороною феномена.

Все вищенаведене, відкриває перед українськими прихильникам феноменологічних (та постфеноменологічних) теорій широкий простір для авторських інтерпретацій у дослідженні правових феноменів, зокрема, феноменів галузевої юриспруденції [12].

Висновки.

1. Прояв феноменологічних тенденцій а адміністративному праві корелюється з екстраполяцією ідей феноменологічної школи права на галузеву юриспруденцію і визнанням її представниками ефективності феноменології як дослідницького методу.

2. Феноменологічний метод в адміністративному праві, по-перше, визнає і враховує гуссерлівські прийоми «епохе», принципи безумовності та інтенціональності; по-друге, базується на продуктах феноменологічного повороту, які постали у низці концепцій (права вченого на інтерпретації у парадигмі власних досліджень; інтерпретаційних рамок; зняття протиріч між юснатуралізмом та позитивізмом за допомогою феноменологічного методу; феноменології як сполучної ланки між свідомістю та життям; конститутивності інтерпретаційної суб'єктності дослідника тощо).

3. Представлені розвідки феноменологічної методології у постфеноменологічному вимірі дозволили інтерпретувати розуміння феномену у галузі адміністративно-правових досліджень концептом з двоєдиним змістом, у якому системно поєднані істина факту і істина розуму.

4. Дослідницькі інтерпретації у сфері феноменологічної методології на просторі адміністративно-правових досліджень зумовили кореляції концепту «юридичний факт» з онтологічною стороною феномену, а гуссерлівський класичний феномен (відбиток факту у свідомості) з гносеологічною стороною феномену, який окреслено нормативними засобами (наприклад, склад діяння).

Список використаних джерел:

1. Коломоєць Т. О., Колпаков В. К. Доктрина адміністративного права vs постмодерн: від "сервісної" галузі до права юридичних смислів. *Право України*. 2022. № 4. С. 34-51. DOI:10.33498/ouu-2022-02-034.
2. Вальденфельс Б. Вступ до феноменології. К.: "Альтерпрес", 2002. 176 с. С. 11.
3. Adams S. Introduction to post-phenomenology. Thesis Eleven. 2007. Т. 90. №. 1. С. 3-5. DOI: <https://doi.org/10.1177/0725513607079247>
4. Rapp A. Wearable technologies as extensions: a postphenomenological framework and its design implications. *Human-Computer Interaction*. 2023. Т. 38. №. 2. С. 79-117. DOI:10.1080/07370024.2021.1927039
5. Kühn R. Phénoménologie radicale et religion de la vie. L'auto-révélation selon Michel Henry // *Revue des sciences religieuses*. 2020. №. 94/2-4. С. 341-368. URL: <https://doi.org/10.4000/rsr.9561>.
6. Jani A. The Ontological Roots of Phenomenology: Rethinking the History of Phenomenology and Its Religious Turn. E-Book: Rowman & Littlefield, 2022. P.266. URL: <https://rowman.com/ISBN/9781793649003>.
7. Kolpakov V.K. Phenomenology of the doctrine of administrative law. Modern aspects of modernization of science. Materials of the 11 th International Scientific and Practical Conference July 7, 2021, Dublin (Ireland). Kiev-Dublin: Scientific prospects. 116 p. P 82-86.
8. Tymieniecka A.-T. Introduction: Phenomenology as the inspirational force of our times. *Phenomenology World-Wide*. Dordrecht: 2002. Analecta Husserliana, vol 80, pp.1-8. P.6. DOI: https://doi.org/10.1007/978-94-007-0473-2_1
9. Reis B. E. Thomas Ogden's phenomenological turn // *Psychoanalytic Dialogues*. 1999. Т. 9. №. 3. С. 371-393. DOI: <https://doi.org/10.1080/10481889909539328>
10. Boer B., Molder H., Verbeek P. Understanding science-in-the-making by letting scientific instruments speak: From semiotics to postphenomenology. *Social studies of science*. 2021. V. 51. № 3. PP. 392-413. P.399. DOI: 10.1177/0306312720981600
11. Bello A. A. Ontology and phenomenology Theory and applications of ontology: Philosophical perspectives. 2010. PP. 287-328. P. 289. DOI 10.1007/978-90-481-8845-1.
12. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2004. 528 с.

